

"בן זכאי"

הגיד"א

(עין זכור, מסכתא 2 אלא)

מ. בן זכאי אמרו בש"ס סנהדרין דף מ"א ע"ב כי הוה למד בן זכאי הוה קרי ליה כתלמיד היושב לפני רבו כי הוה לימד קרו ליה רבן יוחנן בן זכאי. ונראה ברור דכי הוה למד היו קורין אותו על שם אביו כמו בן עזאי ובן זומא וכמ"ש רבינו עובדיה ריש פ"ד דאבות דלפי שלא האריכו ימים ולא נסמכו קרו להו על שם אביהם. ומ"ש הגאון החסיד מהר"ר אלעזר מקראקא זלה"ה בספר מעשה רקח דף ע"ד ע"א שאין הפירוש דאביו שמו זכאי אלא רבן יוחנן בעצמו שתי שמות היו לו יוחנן ובן זכאי עיין שם אין דבריו מחוורין:

הרב ראובן מרגליות (מרגליות היס)

מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים. ע' חולין נ"ב א אמר עולא בן זכאי אמר נעקרו כו' וברש"י בר זכאי לא ידענא מנו, והיינו שלא יתכן שעולא יזכיר את ר' יוחנן בן זכאי מראשוני התנאים בשם "בן זכאי", אמנם הך סוגיא דהכא ודאי שהוא ריב"ז ע' לק' מ"א רע"ב כי הוה למד בן זכאי הוה קרי ליה כתלמיד היושב לפני רבו כי הוה לימד הוה קרי ליה רבן יוחנן בן זכאי, כי קרי ליה בן זכאי על שם דמעיקרא וכי הוה קרי ליה רבן יוחנן בן זכאי ע"ש דהשתא, ויעוין בס' עין זכור להגחיד"א מערכת ב אות מ"ד שהביא רבן יוחנן זה לא נקרא "בן זכאי" לאשר שם אביו היה זכאי כי אם הוא עצמו "בן-זכאי" היה נקרא, ויש למצוא סעד לכך מהמסופר באבות דר"נ פ"ג שאליהו נגלה לר"א בן הורקנוס ואמר לו לך אצל "בן זכאי" לירושלם, והנה ידענו כי אם לא קוראים לאדם בשמו רק על שם אביו זו הדגשה שלא מחשיבים את האדם הזה כשהוא לעצמו כמבואר במדבר רבה פ"ח י"ז ובשוחר טוב פ"ד ח עד מה כבודי לכלימה קורין אותי בן ישי ולית לי שם [וראה בספרי לחקר שמות וכנויים בתלמוד מחקר א הערה יד] ובכן מפליא שיקרא אליהו את רבן של ישראל על שם אביו, מוכח מזה שהוא עצמו בן זכאי היה נקרא, ויתכן שזהו על אשר בהיותו תלמיד היה ראשית דינו לפני החכמים לבדוק בעוקצי תאנים וע"ז למצוא זכות להנידן לכן תארוהו "בן-זכאי".

פסידונים בתלמוד

הרב צבי חיות בספרו מבוא התלמוד פרק י"ז כותב: עוד מצאתי דבר חדש, שהרבה חכמים אשר לא בא זכרם רק לפעמים מועטים בשני התלמודים בהלכה אחת או באגדה אחת נקרא בכל עת רק על שם אותה ההלכה, כמו ר' יצחק מגדלאה נקרא כן לדעתי על שם ההלכה והוא שעשויין כמגדלין, בבא מציעא כ"ה א, וכן מצינו חכם אחד ששמו ר' זהומאי מפני שאמר הדין כשם שמזהם פסול לעבודה כן פסול לברכה, ברכות נ"ג ב, ונקרא חכם אחד בשם בן רחומי מפני ששאל מן אביו הריני נזיר לכשיהיה לי בן, ועוד שאלה אחרת או דילמא רחימנא לך כוותי, נזיר י"ג א, וכן מצינו בירושלמי פרק קמא דמגילה שהקשה ואליהו מקריב באיסור הבמות, ואמר ר' שמלאי דבורא וכדברך עשיתי, שנקרא דבורא [ראה ק"ע שם: ר"ש דבורא, כך שמו] על שם שדרש על המקרא וכדברך עשיתי ועוד הרבה, ודע כי הוא ענין חדש לא התעורר בו שום אדם, וה' היה בעוזרי למצוא מציאה זאת...

וכמוהם מצינו עוד, כמו: ...

יז. בן זכאי, בסנהדרין מ"א א מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים כו', מאן בן זכאי? אילימא ר' יוחנן בן זכאי, מי היה בסנהדרין כו', אלא תלמיד היושב לפני רבו הוה ואמר מילתא ומסתבר להו טעמיה וקבעוה בשמיה, מבואר בזה שהיתה תקופה בחיי רבן יוחנן שנקרא רק בפסידונים "בן זכאי" וכאשר הביא הגחיד"א אזולאי בספרו עין זכור מערכת בית אות מ"ם בשם הגאון החסיד מהר"ר אלעזר מקראקא זלה"ה שאין הפירוש כי אביו של רבן יוחנן היה שמו "זכאי" אלא רבן יוחנן עצמו נתכנה "בן זכאי" ראה באבות דר' נתן פ"ג שאליהו נגלה לר' אליעזר בן הורקנוס ואמר לו לך אצל "בן זכאי" לירושלם (T), וענין הכינוי הזה הוא על שבעודו תלמיד יושב לפני רבותיו נמנה עמהם לזכות הנידן כאמרם בסנהדרין מ' ע"א אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו זכות מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם כו', וראה בביצה ט"ז סע"ב דתחילת הוראה דצורבא רבנן היא הקובעת, ולכן אחרי שהתחיל רבן יוחנן הוראותיו בזכות ומסתבר להו טעמיה קבעוה בשמיה כלומר קבעו הלכה זו בשמו וקראוהו בן-זכאי, וראה מדרש תנאים דברים (ע' קע"ו ובכ"מ) שנקרא "יוחנן זכאי" בלי מלת "בן".

(יד) בעוד שידענו כי אך את הבלתי חביב קוראים רק בשם אביו ראה במדבר רבה פ"ח י"ז ושוחר טוב פ"ד ח עד מה כבודי לכלימה קורין אותי "בן ישי" ולית לי שם, וכן נקטו בסנהדרין פ"ב סע"א תפס זמרי את כזבי בבלוריתה והביאה אצל משה אמר לו "בן עמרם" זו אסורה או מותרת כו' ובסוטה ל"ה א ויהס כלב אמר וכי זו בלבד עשה לנו "בן עמרם" סברי בגנותיה משתעי אישתיקו כו', ובשמות רבה פ"ג ג אלו ליציני ישראל שמליצין אחרי וואמרים אלו לאלו אפשר שהשכינה שורה על ידיו של "בן עמרם" כו', ויוסברו לנו הכתובים בשמואל א כ' כז-ל: ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם, ויען יהונתן אל שאול נשאל דוד מעמדי עד בית לחם, ויאמר שלחני כי זבח משפחה לנו וגו' ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות ידעתי כי בוחר אתה לבן ישי לבשתך וגו', שלכאורה מפליא מה מקום מצא שאול להתרגש בשמעו מה שענה לו יהונתן בנו הן אפשר שנכון הדבר שהלך דוד לזבח משפחה, אבל שאול בשאלו על דוד לא קראו בשמו הפרטי [כאדם שאינו חביב ראה רמב"ן מקץ מ"ג מ"ד אחיכם אחר], ובעקביות נקט גם בכעסו כי בוחר אתה ל"בן ישי" בעוד שיהונתן לא אמר נשאל בן ישי מעמדי כי אם קראו בשם נשאל "דוד" מעמדי, ראה שאול בזה הדגשת חשיבות אישיותו כי בשמו יקראוהו ובמקומו ישיבהו (ע' יומא ל"ח סע"א) ולאשר אין מלכות נוגעת במלכות [רע"ב] הכיר בזה כי בוחר יהונתן בנו בבן ישי, ויעוין בתענית כ' ע"ב ולא קראתי לחבירו בהכינתו ואמרי לה בחניכותו, ותוס' שם בהכינתו בכינוי לגנאי, בחניכותו כינוי שם משפחתו שם לוי כמו שם חניכת אבות בגטין כגון ר' אברהם אבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כך ודוקא לגנאי אבל לשבח מותר עכ"ל, ולכאורה דברי התוס' אינם מובנים וכי איזה גנאי יש בדבר כשקוראים לאדם על שם משפחתו אבן עזרא וכדומה, ולהאמור נראה שאם מתכוון שלא לקרותו בשמו הפרטי רק על שם המשפחה נחשב כזלזול, וכן משמע מדברי הערוך (בגהש"ס הובא בקצרה והושמט העיקר) שהביא מגטין פ"ז שם כתב חניכותו וחניכתה פירוש לוי ולא הוזכר שמו ממש, והוי כקריאת בן עמרם ובן ישי וע' תענית ג' ע"א זמנין דקרי ליה בשמיה וזמנין דקרי ליה בשמיה דאבא הא מקמי דלסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו וברש"י שם.

[הרב ראובן מרגליות, לחקר שמות וכינויים בתלמוד, מחקר א]